

שלוחים לעצמם

סעיף תשנ"ח

סעיף תשנ"ח

מלבד השלוחים שנשלחו לארצות הגולה אחת לשנים מספר ע"י מנהיגי הישוב, יצאו מארץ ישראל לחוץ-לארץ מדי פעם בפעם יחידים מתושבי הארץ מחמת דוחק. הללו לא היו ממעמד העניים החיים על הצדקה, אלא "אנשים שנהפך עליהם הגלגל", כלומר שהתישבו בא"י מתוך הנחה שיוכלו ליהנות מפירות כספם או מתוך הבטחה שקרוביהם בחו"ל יתמכו בהם, אבל מחמת סיבות חיצוניות, כגון מלחמות, מרידות, טירוף אניה, פשיטת-רגל של בעל פקדונם, וכו', נגדע מטה לחמם, והם נאלצו לפנות לעזרת הבריות או אנשים שהשלטונות באו עליהם בעלילות או שקרוביהם נשבו בים והיו נאלצים לפדות את עצמם או את קרוביהם בכל ממונם ונשארו בחוסר כל. או תלמידי-חכמים שהתפרנסו כל ימיהם מקרן לטובת ישיבה, והנה נפטר הנדיב התומך בישיבה או ירד מנכסיו, והם נשארו באין תומך. אנשים מסוג זה יצאו לנדוד בארצות שונות לאסוף לעצמם קרן שממנה יוכלו לפרנס את עצמם ואת בני-ביתם בארץ. גם אנשים כאלה מצטיידים לפני צאתם באגרות-המלצה החתומות ע"י ראשי הישוב, ודו-מות בצורתן, ולפעמים גם בתכנון, לאגרות-השלוחים, אלא שבאלו מדובר על צרות הפרט ואילו באגרות-השליחות מדובר על צרות הכלל. כותבי האגרת מדגישים שהאיש אנוס "מסיבת הזמן בוגד" ¹ לצאת ממחיצתו לדרך בציות ולרכוב אניות". ולא לכל אדם ניתנה אגרת-המלצה כזו, אלא לאנשים הראויים לכך במיוחד, ואנשים שהופעתם בגולה תהיה לכבוד לא"י, כי ידוע ידעו הממליצים שכל איש הבא מהארץ מייצג את הארץ, ועל פיו דנים את תושבי הארץ, ולכן צריך שיהא האיש ראוי לאצטלא זו, אף על פי שלא נשלח ע"י שום מוסד ואינו אחראי אלא לעצמו.

עתים נקראת אגרת-המלצה כזו בשם "שטר-שליחות", כך, למשל, ר' ישראל נחמן דרוהור-ביטשר שיצא מצפת לחו"ל מחמת דוחק, הדפיס באחד מספריו את אגרות-ההמלצה שקיבל מאת חכמי צפת לפני צאתו, וקרא אותן בשם "שטרי-שליחות".¹ מיכן, שהכינוי "שליח" הוא סגולה להצלחה. מאותו טעם קראו את עצמם בשם "שלוחים" גם אנשים שיצאו מארץ ישראל לחוץ-לארץ כדי להדפיס ספר. ר' דוד ב"ר מרדכי אשכנזי, שיצא בשנת תק"ה (1745) מירושלים לאיטליה כדי להדפיס את שאלות-ותשובות הרדב"ז עפ"י כתב-יד ירושלים, חתם "שליח ירושלים תוב"ב" משום שרבני ירושלים המליצו על מפעל זה והוא היה בעיני עצמו

¹ יקרא דחיי, הספר, לר' ישראל נחמן דרוהוביטשר, שאלוניקי תקע"ג, בסוף הספר.

כאילו נשלח על ידם.² גם ר' אברהם עייאש, שיצא מירושלים לחוץ-לארץ להדפיס את ספר-דרושיו של אביו ר' יהודה עייאש בשם "וזאת ליהודה", קרא לעצמו "שלוחא דרחמנא מערי הקודש ירושלם תוביב להדפסת ספר וזאת ליהודה".³ כל זה מפני שידעו שחביבים שלוחי ארץ-ישראל על בני הגולה.

במאה השמונה-עשרה התגבש כינוי מיוחד לאיש מסוג זה, והוא נקרא "שליח לעצמו". קשה לדעת את מקורו של כינוי זה, שיש בו סתירה מניה וביה, שהרי אם הוא שליח הוא פועל לשם שולחיו, ואם לעצמו הוא עושה הרי אינו שליח. אפשר שנקרא כך כדי להבדילו מ"שליח כולל", היינו, איש שנשלח ע"י עיר אחת מערי הקודש בא"י, ואפשר שמעיקרו היה כאן כינוי של לגלוג, לאמר: פלוני המכנה את עצמו שליח אינו פועל לאמתו של דבר אלא לעצמו. אולם ברבות הימים נהפך התואר לכינוי ממש, וגם השלוחים-לעצמם קראו לעצמם כך. ולא עוד אלא שניסו ליתן טעם לדבר. כך הסביר ר' יעקב שאלתיאל גיניו, שליח טבריה בתורכיה ובאיטליה בשנות תר"ג—תר"ד (1843—1844) באחד מדרושו, שהטעם שקוראים לאיש שיצא מא"י לחוץ-לארץ מפני דוחק השעה בשם "שליח לעצמו" הוא מפני שכל יושבי א"י הם שלוחי כל בני הגולה בארץ, ולפיכך כל יושב א"י שליח הוא, והכינוי "לעצמו" נוסף לו רק כדי להבדילו מ"שליח כולל".⁴

עתים קשה להבחין בין "שליח כולל" ו"שליח לעצמו", ביחוד אם מעונין השליח-לעצמו לטשטש את ההבדל, כגון ר' שמעון די גילדיר (דודו-זקנו של היינריך היינה), שיצא מצפת לחוץ-לארץ מחמת דוחק, ובמשך שמונה שנים, שנות תקי"ב—תק"ך (1752—1760) נדד על פני כל אירופה וקיבץ כסף לעצמו, ובתום השנים האלה הדפיס באמשטרדם בקונטרס מיוחד את כל אגרות ההמלצה שקיבל מחכמי צפת ומרבני הקהילות בגולה. הוא התנהג כשליח א"י ממש, והיה לו פנקס-שליחות מיוחד שבו רשמו הקהילות את תרומותיהן, ואף לא נמנע מלקבל כספים מתוך קופות א"י שבקהילות, אף שלא היה בידו שום כוח-הרשאה לכך.⁵ עתים הגיעו גם שלוחים לעצמם לידי השפעה רבה בקהילות הגולה, כגון ר' משה חאגיו, שיצא מירושלים מחמת דוחק בשנת תנ"ו (1896) לאחר שנסגרה שם ישיבת ויגא שממנה היה מתפרנס, ושהה בחוץ-לארץ ארבעים וחמש שנה, ואף שהיה זהיר מאד מלהופיע כשליח, והיה חותם "משה זעירא דירושלם ת"ו חאגיו... אורח נטה ללון", ראו אותו בני הקהילות שבתוכן עבר או ישב, כאחד מוסמך לדבר בשם ארץ ישראל בענינים העומדים ברומו של עולם, ואין ספק שהצלחת לפעול כל מה שפעל לא רק בזכות אישיותו הדינמית, אלא בזכות ירושלים עיר מוצאו.

2. נאכט, במאסף "ציון" ספר ששי (תרצ"ד), עמ' קי"ז ואילך.

3. וזאת ליהודה, דרושים, לר' אברהם עייאש, זולצבאך תקל"ו, בהקדמה.

4. זרע יעקב, דרושים, לר' יעקב שאלתיאל גיניו, ירושלים תרע"ב, דף י"ט.

5. כתבי קודש ומליצות חכמי ארץ ישראל ורבני חוצה לארץ המפליגים בשבחה... שמעון די גילדיר... אמשטרדם [תק"ך].

התנגדות לשליחות וביטול השליחות

אוצר החכמה

עוד בראשית המאה השבע-עשרה מתחילים להשמע דברי התנגדות לשליחות א"י. אותה סיבות התנגדות אינה עקרונית אלא מעשית. לא משום שהם מסרבים להיענות לצרכי א"י מתנגדים להתנגדות ראשי קהילות שונות למוסד השליחות, אלא אדרבה משום שהם רוצים שכל מה שהם נותנים יגיע לעניי א"י ולא יתבזבז חלק גדול מהתרומות להוצאות הדרך ולשכר השלוחים. במיוחד רבה ההתנגדות לסכומים המתבזבזים להוצאות הדרך, שמהם לא נהנה אפילו השליח, אלא בעלי בהמות ובעלי אכסניות נכרים. המתנגדים טוענים, שלעתים מפסידה א"י מהשליחות, כגון בימי חרום שבהם אי-אפשר לשלוח שליח, או שליח שמת בדרכו. לפיכך דורשים המתנגדים שלא ישלחו שלוחים מא"י, אלא בני הקהילות עצמם יגבו את התרומות ויריקו את הקופות וישלחו את הכסף לא"י אחת לזמן קבוע. אמנם אפשר להכיר, שלפעמים מסתתר מאחורי הטענות הללו גם טעם אנוכי: אין ראשי הקהילות רוצים שיטרידו אותם בשלוחים בזה אחר זה, עתים תוך הזמן המוגבל, אלא שתהא תרומתם קבועה — לא יגרעו ולא יוסיפו. כי בבוא השליח הם נאלצים להקציב לו סכומים אף אם נתנו לשליח אחר לפני זמן קצר, מאחר שהשליח כבר טרח ונטלטל ואף הוציא הוצאות, וגם משום כבודו האישי שאין להחזיר את פניו ריקם.

לעומת זה מתנגדים מנהיגי א"י בכל תוקף לביטול השליחות, מחמת חשש — המבוסס דעתה של על נסיון — שבלא עזירות אישית מתמדת לא יתמידו בני קהילות הגולה בתרומותיהם, ואם יתנו יתנו רק בשעת רווחה ולא בשעת דוחק, ואם יתנו תמיד יתנו במדה ולא למעלה מן המדה ולא יתאמצו אף בשעת הצורך. ואם גם ירצו להתאמץ, הרי לא תמיד ידעו את רוב הצורך, כי אינם דומים דברים שבכתב לדברים הנשמעים מפי השליח שמבשרו חזה את צרת יושבי א"י. יודעים הם את סוד המגע האישי ואת קסמה של א"י שהאיש הבא מתוכה עשוי לעורר את הלבבות ולפתוח את הידים יותר מכמה מוסדות-צדקה מסודרים. ואשר לטענת הבזבז, הרי בחלק שנוטל השליח אין הם רואים כל בזבז, כי השליח הוא תלמיד-חכם ובן א"י הראוי בעצמו לתמיכה, ואם לא ישתכר בשליחות יהא אנוס הוא ובני-ביתו להתפרנס מן הצבור, ונמצא שגם החלק שהוא נוטל כאלו ניתן לכלל א"י. בסכומים היוצאים להוצאות-הדרך יש אמנם משום בזבז, אבל יש בכך הכרח, ואף אלו אינן הוצאות יתירות לחלוטין, כי בשכר הכסף שמוציאות הקהילות על "צידה לדרך" של השליח, הם

שומעים את תורתו, נהנים מלקחו, מתבשמים מאישיותו, ונמצאות הוצאות אלו כהוצאות לצרכי חנוך. לא תמיד משמיעים אנשי א"י דברים מעין אלו במפורש, אבל אפשר לשמוע רמזים על כך למכביר. ועד הרבע הראשון של המאה התשע-עשרה ניצחה א"י, והשליחות הוסיפה להתקיים למרות טענות המתנגדים ותלונות כמה קהילות.

בקורסו דברי ההתנגדות הראשונים למוסד השליחות נשמעים עוד בשנת שפ"ט (1629) מפי קהל איטאליאני באי קורפו. במכתב לירושלים מהשנה ההיא הם מודיעים שבא אליהם שליח ירושלים ר' משה די טולידו וסיפר להם את הצרות שעברו על ירושלים בימי הצורר נ' פרוך ועל החוב הרובץ עתה עליה, והם נתנו לשליח מנה יפה מקופת ירושלים הקבועה בקהילה ומנדרים ונדבות, ונהגו עמו כדרך שנהגו בשלוחים הקודמים. אולם יחד עם זה הם דורשים ממנהיגי ירושלים "שמכאן והלאה שלא לשלוח לנו שליח כדי לגבות מעות ירושלים", והם מצדם מביטיחים לקבל את המלאכה על עצמם ולשלוח את הכסף לידי באי-כוח ירושלים אשר בויניציאה או ישר לסוריה בדרך בטוחה באניה ויניציאנית אחת לשנה, וטעמם: "אין אנו רוצים שתעשו פיזורים בשלוחים ולתת להם השליש".¹

ביון הדרומית אין אנו יודעים מה היתה תשובת ירושלים על מכתב זה. אפשר שבמקרה זה הסכימו מנהיגי ירושלים להצעת קהל האיטאליאנים בקורפו. ואמנם כארבעים שנה לאחר-כך, בשנת ת"ל (1670) לערך, מכירים מנהיגי ירושלים עצמם שלא כדאי לשלוח שלוחים לערי המוריה (יון הדרומית). כי ההוצאות מרובות מההכנסות, ולפיכך הם ממנים שם "פקידים" (נציגים) קבועים, שיעבירו את תרומות בני הקהילות. במכתב-המינוי לנציגים אלה הם כותבים: "ועינינו ראו... כי... אין קומץ הנדר והנידב על ידי שליח מספיק... ע"כ אמרנו גמרנו לבלתי נשלח שליח בערי המוריה, יען כי הנדר רובם ככולם הולכים על שן בהמות".² יש להניח שגם הפעם באה ההתנגדות לשליחות מצד קהילות מוריה, וירושלים נכנעה. זה המקרה הראשון מסוג זה ונשאר יחיד עד המאה התשע-עשרה.

באומיר באותו זמן בערך מורגשת התנגדות דומה מצד קהילת אומיר שהטרידו אותם בשליח אחר שליח מירושלים, אבל הם לא העיזו לדרוש את ביטול השליחות, אלא התנו שלא ישלחו אליהם לאחר השליח ר' שם טוב פילו שליח אחר במשך שלש שנים, ואנשי ירושלים קיבלו על עצמם תנאי זה "בגזרת נח"ש".³ כיוצא בזה אנו מוצאים את אנשי טריפולי שבצפון-אפריקה מסרבים ליתן בשנת תרכ"ט (1869) תרומה לשליח ירושלים ר' שלמה משה סוזין (השני), באמרים "שיש להם תקנה שלא יבא שד"ר עד ה' שנים". וכאן יש לציין, שהשליח עצמו לימד עליהם זכות, מאחר שהגיעו אז לעיר שלשה שלוחים מא"י והקהילה עניה, ואף ראשי-הקהילה עשו אח"כ לפנים משורת הדין ונתנו לשליח תרומה קטנה, שלא יהיו כסרבנים.⁴

בקארפינטראץ בסוף המאה השבע-עשרה כותבים אנשי קהל קארפינטראץ שבדרום-צרפת מכתב לצפת, ובו הם מודיעים שקיבלו את שלוחם ר' חזקיהו דבאולה ונתנו לו סכום מסוים ורצו ליתן לו "כהנה וכהנה" אלא ששעתם דחוקה, והם מוסיפים בקשה: "ומכאן ואילך נשחר פני כת"ו שאל ישלחו הנה שום שליח עתי משמה... והקהל כדי למעט ההוצאות ישלחו המעות ע"י אגרת חלפנית [שטר המחאה] אל האיש אשר יכתבום אלינו".⁵ גם כאן אין אנו יודעים מה

1 ש. בארון, ב"ספר השנה ליהודי אמריקה" כרך ו' (תש"ב), עמ' 167—179.

2 כ"י ירושלים סימן 61 80; עיין ד. ילין בקובץ "ירושלים" לזכר א. מ. לונץ (תרפ"ח) עמ' ק"ב.

3 בעי ח"י, שו"ת לר' חיים בנבנשתי, חו"מ, שאלוניקי תקנ"א, סימן ל', דף כ"ה—כ"ו.

4 ג. רקח, ברבעון "ירושלים" שנה א' (תש"ח), עמ' ק"ט ואילך.

5 ד. קופמן, ב"ירושלים" של לונץ, כרך ג' (תרמ"ח), עמ' 108—111.

היתה תשובת צפת למשאלה זו, על כל פנים זמן־מה אחר־כך אנו מוצאים בקארפינטראץ שליח אחר מירושלים, אף הוא בשם חזקיה, וכנראה הוא ר' חזקיה די סילוא בעל "פרי חדש", שהיה בשליחות ירושלים באירופה בשנת תמ"ח—תנ"ב (1688—1692).⁵

בשנת תקצ"ה (1835) ניסו הגבאים באזמיר הממונים על כספי קופת ר' מאיר בעל הנס באזמיר המיועדת לטבריה, לרכז בידם את כספי הקופות הללו מכל קהילות אסיה הקטנה ולשלוח את הכסף ישר לטבריה ללא תיווך שלוחי א"י. וכשבא ר' חיים שמואל הכהן שליח טבריה בשנת ת"ר (1840) לתיריאת הסמוכה לאזמיר, נתנו בני העיר בידו את קצבת הקהילה, אבל את כסף הקופה לא מצא, שכבר שלחוהו לאזמיר. ואז נזף בהם השליח ורשם בפנקס הקהילה: "אני גוזר בכל תוקף בכח המסור בידי ובכח גדול אדונינו התנא הקדוש רמב"ם זי"ע, כי מכאן ואילך אין להם כח ורשות לפקידה הקופה הנז'... להוציא מידם שום פרוטה קטנה... ולשלוח לידי פקידה אזמיר... כי אם יהיה הכל מקובץ ושומר תחת ידם עד אשר יבא שלוחיה מהם... וימסרו הכל... ליד השליח". והוא מפרש את טעמו, שהמשלוח הישר מוזק לא רק לשלוחים אלא גם לטבריה גופא.

באמצע המאה התשע־עשרה ניסו יהודי אלכסנדריה של מצרים להתקין תקנה שלא לקבל שלוחי א"י אלא ישלחו בעצמם את תרומותיהם לא"י, אולם נתקלו בהתנגדות תקיפה מצד מנהיגי א"י ונאלצו לבטל את התקנה. על כך מספר ר' יעקב שאול אלישר, שהיה אח"כ רב ראשון־לציון בירושלים: "בעת ההיא [בשנת תרט"ו—1855 לערך], באה הסכמה מעי"ת [מעיר תהלה] נא אמון יע"א שלא לקבל עוד שום שד"ר מד' אה"ק. ורבני ומנהלי עיקרית הצטערו הרבה על הדבר הזה, ואחר שקראו אספה גדולה החליטו כולם פה אחד שאני עני אסע לנא אמון כדי לבטל את הגזרה הנז'ל, והוכרחת לילך. ובעה"ת הצלחתי בשליחותי, ונתבטלה ההסכמה, ונתנו בידי מכתבים לד' אה"ק בהם הודיעו כי נכונים הם לקבל כל שד"ר בזמנו ולעשות לו נדבה כנהוג".⁷

בכל ארצות־המזרח עמדה השליחות בתוקפה עד למלחמת־העולם הראשונה, וגם אח"כ לא נתבטלה אלא בגלל תנאים מדיניים־חיצוניים.

לא כן באירופה. שם עלה בידי מנהיגי יהודי אמשטרדם בשנת תקפ"ד (1824) לבטל את השליחות לא רק לגבי עירם אלא לגבי כל הולנד, אשכנז המערבית והדרומית, צרפת ואנגליה, דנמרק ושבדיה, ולהקים במקומה באמשטרדם מרכז קבוע לתרומות א"י מכל הארצות הנז'ל. הדבר בא לא מתוך התנגדות לא"י אלא מתוך אהבת א"י. ראה ראו מנהיגי אמשטרדם שרוב הכספים הנאספים ע"י השלוחים מתבזבזו על הוצאות־הדרך, וכן ראו את הנזק הנגרם לשמה של א"י ע"י ריבוי השלוחים וע"י הסכסוכים בין ארבע ערי הקודש, וביחוד בין הספרדים היושבים בארץ מכבר ובין עדת העולים החדשים ממזרח אירופה, החסידים והפ"ר רושים, והחליטו להקדיש לא"י את מרצם ואת חוש־הסדר וחוש־הארגון שבהם ולהקים מוסד שיתנהל לפי הסדרים המקובלים בארצות מערב אירופה, ויחלק את הכספים בין הערים והעדות לפי מפתח קבוע ומוסכם ע"י מנהיגי א"י, שיסודו בצרכי כל ישוב וכל עדה. הם יסדו לשכה מרכזית באמשטרדם ומינו גבאים בכל עיר וגבאים כלליים בכל גליל ובכל ארץ, שלחו אגרות־חזור, הפיצו קונטרסי־תעמולה בדפוס, פרסמו אגרות שנתקבלו מא"י ודינים־וחשבונות על פעולתם; הם קיבלו על עצמם את כל החיובים שהיו כרוכים בשליחות ורק על תיוכם של השלוחים ויתרו; הם הודו בכל המצוות שהטיפו להם השלוחים, ואף הטיפו להם בעצמם ולשווא מזהה אותו קויפמן עם חזקיה דבאולה, ואומר שהיה תחילה שליח צפת ואח"כ שליח ירושלים.⁶ בני בנימין וקרוב א"י לר' בנימין מרדכי גבון, ירושלים תרמ"א, בהקדמת המביא־לדפוס.

באגרותיהם בעז ובמרץ; הם מקבלים כהנחת-יסוד שמצות ישיבת א"י שקולה כנגד כל המצוות, ושמי שאין בידו לעלות אינו יכול לקיים את המצוה אלא ע"י תמיכה בישוב; הם מעריכים כראוי את ערכו המדיני של הישוב, שאלמלא בני הישוב היו הגויים משתלטים על כל המקומות הקדושים בא"י; הם מבינים את ערכם של מוסדות-התורה בא"י וחכמיהם אשר מימיהם אנו שותים ומפיהם אנו חיים וספרי קדש שחברו באה"ק מהם תורה יוצאת לכל ישראל". וכן הם מקבלים על עצמם את כל התרומות הנהוגות לא"י, שהשליח היה רגיל לקבץ, כגון מחצית השקל בפורים, קופות קבועות בבתי-הכנסת, גביות בימים מיוחדים, נדרים במועדים ונדבות בשעת שמחה ותרומות שנתיות במקום התרומות בשעת בואם של השלוחים. ואם ביטלו את השליחות הרי טעמם עמם:

"כי בשנים האחרונות, לסבות מרובות ושונות, גדל הדחק בא"י, ועמדו שם צפופים, ושלחו שלוחים, דחופים ותכופים, ולא כימים הראשונים, שנתנו לשלוחי א"י אש"ל [אכילה שתייה לינה] ומרכבה או סוסים מעיר לעיר, הימים האלה, וע"י זה נתרבו הוצאות השלוחים— רבים וכן שלמים אמרו: הלא טוב... לקבץ כל הנדר והנידב לא"י בק"ק שבאלה המדינות יע"א על ידי חליפות אגרות אל מקום אחד, ומשם ישתלח לא"י שנה בשנה על ידי העוסקים במצות שלוח הכסף לא"י ולא יצטרכו שלוחי א"י לבא כלל למדינות האלה, ירויחו העניים הוצאות השלוחים ושכר טרחתם, ומה בצע כי ניתן נדבותינו ליד שלוחי א"י ויתמו לריק בהוצאות אלה מסעי".⁸

חברת המוסד החדש נקרא בשם "חברת תרומת הקדש", אולם השם המקורי נשכח עד מהרה, ובא"י היה המוסד ידוע בשם "פקידים ואמרכלים", תארי הגבאים שפעלו במרץ. הרוח החיה במוסד במשך שנים רבות היה ר' צבי הירש לעהרן.

מהם ראו יהודי אמריקה ויסדו "חברת תרומת הקדש" בניו-יורק בסתיו 1832 (ראשית תקצ"ג), ופרסמו בשנה ההיא קול-קורא וקונטרס-תקנות, ומיד החלו בפעולה.⁹ מנהיגי הישוב בא"י קיבלו על עצמם ברצון את הסדר החדש, כי ראו במוסד החדש שותף רב-מרץ לעבודה ומקור נוסף וקבוע להכנסות, ונמצאת ארץ-ישראל מרויחה ולא מפסידה, ואת מרץ שלוחיהם יכלו עתה להטות ביתר תוקף לארצות אחרות. אולם מדי פעם בפעם מתעורר בהם הרצון לשלוח שליח, למרות התחייבותם המפורשת שלא לעשות כך. ביחוד התירו לעצמם את הדבר לרגל צרה מיוחדת או לשם תפקיד מיוחד. כך ניסו יהודי צפת לשלוח שליח לאחר הפרעות שפרעו בהם הפלחים שבסביבות צפת שמרדו באבראהים פחה בקיץ תקצ"ד (1834). גם המרכז האמשטרדמי השתדל אז להגביר את התרומות והדפיס קונטרס מיוחד הכולל אגרות מא"י שבהן מתוארים המאורעות בירושלים, צפת וחברון בימים ההם. אבל לא נתנה רשות אף לצפת, שלקתה יותר מכל עיר אחרת, לשלוח שליח, ונימוקם עמם: "אם נניח לשליח לאחת מהנה לקבץ נדבות לסבה זו, כל שומעו יכמרו רחמיו ויפתח לו ידו בעין יפה, והכל הולך לעה"ק אחת לבד, אחרי ניכוי שליש לשליח המקום, מן הנשאר נקי אחר כל הוצאותיו, ועה"ק האחרות תשארגנה ח"ו בפחי נפש".¹⁰

פיוצא בזה עשו מנהיגי עדת הפרושים בירושלים לאחר שהותר להם לבנות מחדש את חורבת חצר ר' יהודה חסיד, ושלחו שליח מיוחד גם לאירופה לאיסוף תרומות לשם הקמת

8 י. ריבקינד, ב"ירושלים" לזכר א. מ. לונץ (תרפ"ח), עמ' קנ"ו—קס"ג. — ודברי לונץ על אופן ייסוד המוסד, ב"ירושלים" שלו שנה י"ג (תרע"ט) עמ' 217, בסעות יסודם.

9 י. ריבקינד, בעתון היומי "דער טאג" מס' 6675, 6678 (12, 15 אפריל 1933).

10 י. ריבקינד ב"ירושלים" לזכר א. מ. לונץ (תרפ"ח), עמ' ק"ע—קע"ח.

בנין בית-כנסת בחצר החורבה, באמרם שאין זו שליחות רגילה ואינה בכלל ההסכם. אולם ר' צבי הירש לעהרן שעמד בראש המרכז באמשטרדם מנע את השליח מלפעול, ואף פנה בשנת תקצ"ח (1838) בשאלה לר' משה סופר אב"ד פרעסבורג, שפסק לטובת המרכז באמשטרדם ונגד השליח.¹¹

נעשו עוד נסיונות שונים לשלוח שלוחים לאירופה למרות ההסכם. כך שלחו מנהיגי עדת החסידים בצפת בשנת תק"ץ את ר' ראובן ב"ר מרדכי מארדוש למדינות "פרייסען, פחנא, שלעזיען, מעקלנבורג, שוועדן, דענמארק", ובאגרת-השליחות שמסרו בידו הדגישו אמנם את פעולתו של ר' צבי הירש לעהרן באמשטרדם "שיומם לא ינוח... לאסוף את תרומת הקדשים לכל הכוללים שבא"י, אבל הוסיפו ש"אין הקומץ משביע", ובמיוחד לאחר שנת-מעט התרומות מרוסיה בגלל גזירות ניקולי הראשון. סבורים היו שראשי המוסד באמשטרדם לא ישימו אל לב או שהמדינות הנזכרות אינן בכלל ההסכם. אולם לא כן היה. השליח נעצר ונאסרה עליו הפעולה, את אגרת-השליחות הוציאו מידו והדפיסוה כולה (כי שימשה להם חומר-תעמולה מצוין) ובצדה הוסיפו הודעה זו: "וכאשר נודע לנו ביאת השליח הנזכר לקצה גבול מדינת אשכנז לעבור משם למדינות הנו"ל, יצאנו כנגדו במכתב... וכראות השליח כי אין דבריו נשמעים, רץ ובא אלינו להראות לפנינו כי שליח אמתי הוא, ולהצדיק את מעלת משלחו... בחושבם שהמדינות הנו"ל אינן בכלל המדינות הנשמעות לנו... לכן שלחוהו... ואולם היא כשגגה... הזהרנוהו לבל ירים את ידו במעשה שליחות א"י בכל המדינות הנו"ל. וגם הוא שמע לדברינו למשוך ידו הימנו, ואף גם נתן בידינו כל שטרותיו ואגרותיו בענין שליחותו, וילך לדרכו לשוב לביתו בקדש". ובסיום דבריהם הם מזהירים מפני שלוחים, ויחד עם זה הם מעוררים לתרום למען א"י.

בשנת תקצ"ד (1834) הגיע לאשכנז ר' משה סווי שליח הספרדים בטבריה, ותירץ את בואו באמרו "כי איננו שליח פשוט כי אם לפדיון שבויים, כי הובאו כמה רבנים בעה"ק טבריא בבית הסוהר באשר לא יכלו לשלם סך שהוטל עליהם", אולם מנהיגי המרכז באמשטרדם נלחמו בו בכל תוקף.¹²

מלחמה קשה נלחם המרכז באמשטרדם בר' נתן עמרם, שנשלח מחברון לאירופה בשנת תקצ"ד (1834) לאחר הצרות שנפלו בחלקו של הישוב החברוני בין מצד שכניהם המורדים באבראהים פחה ובין מצד אנשי-צבאו של אבראהים פחה עצמם. סבורים היו מנהיגי יהודי חברון שמנהיגי אמשטרדם לא יקפידו הפעם וינהגו לפנים משורת הדין. באגרת מיוחדת לר' צבי הירש לעהרן תיארו את מצבם הקשה שאילצם לשלוח את השליח, והוסיפו: "והנה אף גם כי גזרה נגזרה וחוקה חוקקה שלא לשלוח למחנה תהלתם שום שליח לאסוף ולקבץ יד על יד, אך לא כל העתים שוות, כי עת צרה היא". ולפיכך הם מבקשים לסייע לשליח בתרומות ובמכתבי-המלצה גם לקהילות הקשורות למרכז באמשטרדם.¹³ אולם ר' צבי הירש לעהרן לא נענה להם, ולאחר שסיים השליח את שליחותו באיטליה ועבר לאשכנז התחילו אמרכלי אמשטרדם במלחמה נמרצת נגדו, ואף הוציאו עליו שמועות שמעל בכספי שליחותו. אולם הפעם נתקלו בהתנגדות מצד השליח ר' נתן עמרם שלא אבה להכנע להם, ובקונטרס מיוחד שהדפיס באלטונא בשנת תר"ג (1843) בשם "אגרת האמונה והתפארת" לא רק הגן על עצמו מפני עלילת המעילה, בפרסמו חשבון הוצאותיו והכנסותיו במשך כל ימי שליחותו,

11 חתם סופר, שו"ת לר' משה סופר, פרעסבורג תרט"ו, או"ח, סימן ר"ג.

12 י. ריבקין, "בירושלים" לזכר א. מ. לונץ (תרפ"ח), עמ' קע"ד.

13 י. מ. טולידאנו, שריד וסליט, קובץ א, תליאביב תש"ה, עמ' 60-62.

אלא הצדיק את מוסד השליחות בכלל ויצא חוצץ נגד הנטיה בארצות מערב אירופה לבטל את השליחות מא"י. הוא מביע דעתו שביטול השליחות יגרום "שתשכח מהם חיבת הארץ כל עיקר". אמנם מצליח המרכז באמשטרדם לאסוף סכומים הגונים, אבל בשאר הארצות מתמעטות התרומות משנה לשנה באין שלוחים מא"י לעוררם, ואף התרומות הנשלחות למרכז, ניתנות "בתורת נדבה, ולא בתורת חיבה ולקדושת הארץ". ועוד הוא טוען שגם התרומות הנשלחות לאמשטרדם באות בעיקר מכוחם של שלוחים קודמים הזכורים עוד לבני הקהילות מלפני ביטול השליחות, אבל "מה נעשה אל הבנים שיקומו אחריהם שאפילו אבר-תיהם לא הכירו שלוחי ארץ ישראל, אם כן מי הוא זה שיוכל להכניס בלבם מה עיקר יסוד מצוה זו ומה טעם יש בה, כי הם יאמרו כי יותר טוב הוא לנו לפרנסת עניי עירנו המוטלים עלינו לא לפרנס גם עניי ארץ-ישראל, אשר מעולם לא שמענו את שמעם אפילו מאבותינו, ולא לא"י בלבד הוא חושש, אלא גם לירידתה הרוחנית של הגולה, והוא חוזה חזות קשה: אם לא תהיה נוהגת עוד שליחות זו בערי ישראל תשתכח התורה מאתנו בהכרח".

דבריו אלה לא הועילו לו והיה אנוס להפסיק את פעולות שליחותו.

ר' אליעזר סכסוך דומה נתעורר בין אמרכלי אמשטרדם ובין ר' אליעזר בערגמאן שנשלח בשנת בערגמאן תר"ט (1849) מירושלים מטעם כוללות הספרדים וכולל הור"ד [הולנד ודייטשלנד]. בשטר-ההסכם שבין שני הכוללים הודגש שהוא נשלח רק לאותם הגלילות של אשכנז, "אשר אינם שולחים נדבותיהם ע"י הרב ר' צבי הרשל [לעהרן] ודעמיה מאמשטרדם", כגון באדן, בווריה, הנובר, שווייץ, בלגיה, וכו'.¹⁴ אולם אמרכלי אמשטרדם ראו גם בזה משום הפרת ההסכם, כי התחומים לא היו מוגדרים. לאחר דין-ודברים באו לידי פשרה עם השליח, שיפעל בכל ארצות אשכנז חוץ מהולנד, אבל לא לשם שולחיו אלא לשם "חברת תרומת הקדש" אשר מרכזה באמשטרדם, יקבע קופות ויאסוף התחייבויות וגם תרומות, וימסור הכל לידי הפקידים והאמרכלים באמשטרדם, והמרכז מצדו יצרף את הכסף לשאר התרומות עד עשרת אלפים רייניש לשנה, וזה יתחלק לפי המפתח המקובל, וכל מה שיעלה על הסכום הזה יוקדש כולו לכוללים ששלחו את השליח.¹⁵

המרכז באמשטרדם הצליח איפוא לשמור על שלטונו ולדכא כל נטיה לחידוש השליחות מא"י, ועתים גם ניסו להתערב בעניניו הפנימיים של הישוב, ואם נכנעו להם מנהיגי הישוב הרי זה משום שראו בהם אנשים מסורים לא"י בכל לב ונפש.¹⁶

תוצאות כשנבוא היום לשאול את עצמנו אם ביטול שליחות א"י בארצות מערב-אירופה החל ביטול השליחות הביא תועלת או הפסד, הרי התשובה היא: ביטול השליחות הביא תועלת לא"י והפסד ליהודי הגולה. כל כמה שתשובה זו תישמע כפרדוקס הרי אמת היא. הישוב בא"י חסך ע"י ביטול השליחות מאמצים וכספים רבים שנתבזבו על שכר השליח ועל הוצאות הדרכים, זכה למוסד מאורגן המסודר לפי סדרי-אירופה ודואג לו בקביעות וללא אפשרות של מעשי-מרמה. אמנם גם מנהיגי הישוב הפסידו בגלל כך הרבה מעצמותם הרוחנית ולעתים נאלצו להכנע לצו הנותנים מאמשטרדם, שהרי אם בימי שלוח השלוחים היו מנהיגי הישוב בבחינת מקבלים וגם נותנים, נהפכו עתה למקבלים בלבד. אבל המפסידים העיקריים היו יהודי הגולה, שעם ביטול השליחות נמנע מהם המגע החי עם מציאותה של א"י, וניטלה מהם ההדרכה הרוחנית והעזרורות הרוחניות שהביאו אתם שלוחי א"י.

14 פ. גראייבסקי, תעודות היסטוריות, חוב' א', ירושלים חש"ד, עמ' 10—13.

15 פ. גראייבסקי, זכרון לחובבים הראשונים, חוב' י"ז—י"ח, ירושלם תרפ"ח.

16 ע"ן: ב. דינבורג, במאסף "ציון" ספר א' (תרפ"ו), עמ' 84—121.

חלק שני

אזה"ח 1234567

אוצר החכמה

שלוחי ארץ-ישראל לדורותיהם

אזה"ח 1234567

אוצר החכמה

אוצר החכמה

אזה"ח 1234567

הדפסה ברזולוציה מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התוכנה

שלוחי ארץ ישראל יערי, אברהם בן חיים יוסף עמוד מס: 203 הודפס ע"י אוצר החכמה

מחורבן בית שני עד הכיבוש הערבי

כל זמן שבית-המקדש היה קיים, היו הקהילות בגולה שולחות בעצמן את כספי השקלים לבית-המקדש. בכל עיר היתה קופה מיוחדת שלתוכה היו גותנים את כספי השקלים, ופעם בשנה ביום קבוע נשלח הכסף לירושלים בידי אנשים ממשפחות מיוחסות.¹ פילון מכנה את האנשים המעלים את השקלים לירושלים בשם "המעלים את הקרבנות" או "מלוי הקדשים".² בבבל שימשו נהרדעא ונציבין מרכזי כספי השקלים, ומשם נשלחו ביום קבוע בשיירה ובלוית הגנה מפני שודדים.³ על כל פנים לא היה אז כל צורך לשלוח שלוחים מא"י לגולה לאסוף את כספי השקלים.

משחרב בית-המקדש, הפך השלטון הרומאי את כסף השקלים שהיו היהודים מעלים ראשית לירושלים למס מיוחד שמשלמים היהודים לשלטון, ונקרא בשם *fiscus judaicus*. משנתכונן המרכז ביבנה, שלא היה יכול להתקיים ע"י יושבי הארץ בלבד, נולד הצורך לשתף את יהודי הגולה בהחזקתו, כי מיבנה — ומשאר מושבי הסנהדרין — יצאה תורה גם לגולה כולה. אולם עתה אי-אפשר היה לדרוש מיהודי הגולה שיביאו בעצמם את תרומתם, כי משחרב בית-המקדש פסקו עולי-רגלים. היה איפוא צורך לשלוח שלוחים מיוחדים לגולה לעורר את העם להתנדב וגם לגבות מהם את כספי התרומות ולהביאם לארץ. לאט לאט נתפתחה השליחות למוסד קבוע, ששימש קשר עיקרי בין ארץ-ישראל והגולה וסיפק סכומים גדולים לצרכי לימוד התורה בארץ-ישראל.

האנשים שנשלחו לגולה על-ידי הנשיא נקראו בשם "שלוחים", וברומית הם נקראים הכינוי בשם: *apostoli*. הירונימוס אב-הכנסיה (סוף המאה הרביעית) בפירושו ל"אל הגלתיים" (פרק שליח א', פסוק א'), אומר: "עד היום נשלחים שלוחים על-ידי נשיאי היהודים, אפוסטולוס היינו שלוחים. בעצם מלה עברית 'שליח', שמשמעותה משרש שלוח".⁴ גם בחוקי רומא הם נקראים

1. Philo, De specialibus legibus I, 77.

2. Legatio ad Gaium, § 31, § 40.

3. יוסף בן מתתיהו, קדמוניות, ספר י"ח, ראש פרק ט'; התקפת שודדים על כספי השקלים נזכרת גם במשנה שקלים, פרק ב', משנה א'.

4. Usque hodie a patriarchis Judaeorum apostolos mitti... Apostolus autem, hoc est missus. Hebraeorum proprie vocabulum est, quod Silas (Silai) quoque sonat, cui a mittendo missi, nomen impositum est. (Opp. ed Vallarsi VII, I, 373).

בשם apostoli מתוך הדגשה ששם זה שגור בפי היהודים. ⁵ התפקיד נקרא בשם "שליחות", וברומית apostolat, והכסף הנקבץ על-ידי השליח נקרא בחוקי רומא בשם apostolé. אגרת בידי השליח מסר הנשיא אגרת של יפוי-כח. איזיביוס אב-הכנסיה (במחצית הראשונה השליח של המאה החמישית) בפירושו לישעיה (פרק י"ח, פסוק א') כותב: "גם עתה נהוג לקרוא בשם אפוסטולים את אלה המביאים אגרות-חוזר מטעם הנשיאים". בארמית נקראה אגרת זו בשם "איגרא דאיקר" (אגרת כבוד). והגיע אלינו גם נוסח הפסוק העיקרי מתוך אגרת זו. בירושלמי מסופר: "רבי חיה בר בא אתא לגבי ר' לעזר, אמר ליה פייס לי לר' יודן נשיא דיכתוב לי חדא איגרא דאיקר דאיפוק לפרנסתי לארעא ברייתא, פייסיה וכתב ליה [רבי חיה] בן אבא בא אצל ר' אלעזר (בן פדת), אמר לו השתדל אצל ר' יהודה הנשיא (השני) שיכתוב לי אגרת-כבוד שאצא לפרנסתי לחוצה-לארץ, השתדל וכתב לו: הרי ששלחנו לכם אדם גדול שלוחינו וכיוצא בנו עד שיגיע אצלינו". ⁶ ולפי מקור אחר הנוסח הוא: "הרי שילחנו אליכם אדם גדול, שלוחינו וכיוצא בנו עד שהוא מגיע אצלינו". ⁷

השליח פועל בשם הנשיא מתוך נוסח זה שבאגרת ברור, שהנשיא מוסר לשליח יפוי-כוח מלא לפעול בשמו. כאילו היה הנשיא עצמו. יפוי-כוח זה מוגבל רק בזמן ("עד שהוא מגיע אצלינו"), אבל כל עוד נמצא השליח בדרכו יש לו סמכות מלאה לפעול בקהילות באין מפריע. מהסיפור הנזכר ברור, שהשליח היה מקבל שכר שליחותו, שהרי ר' חייא בר אבא משתדל לקבל את השליחות לשם פרנסתו.

תפקידי השליח וכן ברור מנוסח האגרת הנזכרת, שאין הנשיא ממנה לשלוחים אלא חכמים חשובים ("שלוחנו כיוצא בנו") ושפעולתו של השליח אינה מוגבלת באיסוף תרומות בלבד, אלא הוא פועל בשם הנשיא בכל עניני סדרי הקהילות, ממנה פרנסים וראשי קהילות, סופרים, דרשי גנים וחזנים, ודוחה מתפקידים כאלה אנשים שלא נמצאו ראויים להם, ומפקח על סדרי הקהילות בכלל. כך אנו מוצאים את ר' יהודה הנשיא שולח את רבי חייא אסי ורבי אמי לעבור בערי ארץ-ישראל ולמנות להן סופרים ומשנים: "רבי יודן נשיא שלח לרבי חיה ולרבי אסי ולרבי אמי למיעבור בקרייתא דארעא דישראל למתקני לון ספרין ומתי ניינין". ⁸ וכן אנו מוצאים את "רבי חייא בר בא מקים ארכונין". (ממנה ראשי קהילה). ⁹ וכן עשה רבי שמעון בן לקיש בבצרה, כמסופר בירושלמי: "ר' שמעון בן לקיש אול לבוצרה אתון לגביה א"ל חמי לן בר נש דריש דין ספר חזן עביד כל צורכינן, חמא חד בבליי. אמר ליה: חמית לך חד אתר טב, אתא לגבי רבי יוחנן, אמר ליה: מן בכל לבבל". [רבי שמעון בן לקיש הלך לבצרה, באו אליו (בני הקהילה) ואמרו לו: ראה (מצא) לנו אדם דורש דין סופר חזן ועושה כל צרכינו; ראה בבלי אחד ואמר לו: ראיתי בשבילך מקום טוב, כשבא לפני רבי יוחנן, אמר לו: מבבל לבבל]. ¹⁰

תיאור מפורט ביותר על דרגת השליח ועל תפקידיו בין באיסוף כספים ובין בפיקוח על הקהילות, אנו מוצאים אצל אפיפניוס אב-הכנסיה. הוא מספר על שליח אחד בשם יוסף מטבריה שהתנצר בימי קונסטנטינוס קיסר במחצית הראשונה של המאה הרביעית, ואומר:

5 quos ipsis apostolos vocant. (Cod. Theod. 16.8.14).

6 ירושלמי נדרים, פרק י', דפוס ויניציאה, דף מ"ב ע"ב.

7 ירושלמי חגיגה, פרק א', דפוס ויניציאה, דף ע"ו ע"ד.

8 ירושלמי חגיגה, פרק א', דפוס ויניציאה, דף ע"ו ע"ג.

9 ירושלמי פאה, ח', דפוס ויניציאה, דף כ"א ע"א.

10 ירושלמי, שביעית, פרק ו', דפוס ויניציאה, דף ל"ו ע"ד.